

мова. - М.: Юрид. изд-во Министерства юстиции СССР, 1948. - 362 с.

3. Советское гражданское процессуальное право: учебник / под общ. ред. К.С. Юдельсона. - М.: Юрид. лит., 1965. - 471 с.

4. Цивільне процесуальне право України / за ред. В.В. Комарова. - Х.: Основа, 1992. - 416 с.

5. Осокина Г.Л. Право на защиту в исковом судопроизводстве (право на иск) / Г.Л. Осокина; под ред. В.Н. Щеглова. - Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1990. - 159 с.

6. Штефан М.И. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс: підручник / М.И. Штефан. - К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2005. - 624 с.

7. Гурвич М.А. Право на иск / М.А. Гурвич; отв. ред. А.Ф. Клейнман. - М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1949. - 216 с.

8. Викут М.А. Стороны - основные лица искового производства / М.А. Викут. - Саратов: Изд-во Саратовск. ун-та, 1968. - 76 с.

9. Советское гражданское процессуальное право. Учебник. Под ред. М.А. Гурвича. - М.: Изд. "Высшая школа", - 1964. - 371 с.

10. Советский гражданский процесс. Учебник. Под ред. проф. А.Ф. Клейнмана. - М.: Изд-во МГУ, 1964. - 354 с.

11. Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / за ред. Є.О. Харитонова,

О.І. Харитоновой, В.В. Васильченко, Н.Ю. Голубевої. - Х.: Одиссей, 2009. - 952 с.

12. Мельников А.А. Правовое положение личности в советском гражданском процессе / А.А. Мельников. - М.: Наука, 1969. - 248 с.

13. Щеглов В.Н. Субъекты судебного гражданского процесса / В.Н. Щеглов. - Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1979. - 129 с.

14. Осокина Г.Л. Гражданский процесс. Общая часть / Г.Л. Осокина. - М.: Юристъ, 2004. - 667 с.

15. Аносова С.В. Замена ненадлежащей стороны в советском гражданском процессе: лекция / С.В. Аносова; под ред. А.Ф. Клейнмана. - М.: Изд-во Московск. ун-та, 1960. - 30 с.

16. Тертишников В.І. Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / В.І. Тертишников. - Х.: Ксилон, 2006. - 448 с.

17. Цивільний процес України: Академічний курс: підручник / за ред. С.Я. Фурси. - К.: Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2009. - 848 с.

*Фучеджі В.Д.
Доцент кафедри ЦПП ОДУВС
к.ю.н., доцент
Морошану Т.Г.
Студентка магістратури ОДУВС*

УДК 347.5

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСІБ, ОБМЕЖЕНИХ У ДІЄЗДАТНОСТІ

Коваленко І. А.

Формування правової держави включає в себе складний і достатньо тривалий процес утвердження законності й правопорядку, росту й удосконалення правосвідомості громадян. У свою чергу, правова держава бере на себе зобов'язання розвинути не тільки найвищі соціальні цінності загалом - демократію, гуманізм, справедливість, а й стати практичним інструментом, який би забезпечував реалізацію фізичними та юридичними особами своїх прав, а також їхній захист у разі порушення. Правове виховання починається зі знання законів і передбачає використання цих законів у процесі господарської діяльності, цивільного обороту, зокрема й тоді, коли існують певні перешкоди в реалізації суб'єктивного права або коли це суб'єктивне право незаконно порушене. Необхідним засобом забезпечення законності й здійснення охорони правопорядку від будь-яких посягань, є юридична відповідальність за порушення визначених законом меж допустимої поведінки. Одним із засобів захисту порушеного суб'єктивного права чи інтересу особи є притягнення винних у цьому порушенні осіб до відповідальності, і оскільки йдеться про цивільні права фізичних і юридичних осіб, йдеться саме про цивільно-правову відповідальність.

Дослідженню проблем юридичної відповідальності приділялось достатньо уваги такими основоположниками теорії юридичної відповідальності, як С. Алексєєв, С. Братусь, О. Йоффе, В. Кудрявцев, В. Лазарєв, О. Лейст, В. Мамутов, П. Недбайло, І. Самощенко, М. Фарукшин, Р. Халфіна, М. Шаргородський, Я. Шевченко. Науково-теоретичною базою для написання цієї статті стали праці вітчизняних і зарубіжних фахівців у галузі цивільного права, поміж яких, передусім, слід назвати

роботи Г. Матвєєва, В. Луця, Д. Бобрової, О. Підпригори, Є. Харитонова, Н. Санахметової, Н. Кузнецової, О. Дзери, А. Довгерта, В. Щербини, І. Бірюкова, Ю. Заїки, В. Гопанчука, С. Донцова, В. Глянцева, М. Мариніної, В. Грибанова, О. Красавчикова, М. Малєїна та багатьох інших.

Метою цієї публікації є науково-теоретичне дослідження загальних засад цивільно-правової відповідальності обмежено дієздатних фізичних осіб, зокрема сутності та змісту їхньої відповідальності за завдану майнову шкоду.

Науковцями підкреслено, що головними учасниками, заради яких власне й створюються механізми цивільно-правового регулювання, виступають саме фізичні особи - люди, які є учасниками цивільних правовідносин. Крім того, самим існування ст. 24 ЦК України підкреслюється природний характер поняття "людина" та її здатність брати участь у цивільних правовідносинах [1, 34]

Цивільна дієздатність є невід'ємною категорією, яка зумовлює можливість суб'єкта бути повноцінним учасником будь-якого цивільно-правового зобов'язання (як договірною, так і недоговірною) і визначається як здатність фізичної особи своїми діями набувати собі цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати собі цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати й нести відповідальність у разі їх невиконання [2, 46]. Зміст цивільної дієздатності доволі широкий, оскільки містить чималий спектр повноважень (правомочностей) фізичної особи - від набуття для себе власними діями цивільних прав і обов'язків до несення відповідальності за свої неправомірні дії.

За загальним правилом, цивільна дієздатність (як і

правоздатність) фізичної особи припиняється її смертю. Однак законом встановлено, що за життя фізичної особи її дієздатність у певних випадках може бути обмежена. Під обмеженням дієздатності слід розуміти заборону громадянину на підставі рішення суду самостійно укладати правочини, пов'язані з розпорядженням майном, одержувати заробітну плату, пенсію або інші види доходів [3, 20].

Виходячи з положень цивільного, цивільного процесуального законодавства України, обмежити фізичну особу в цивільній дієздатності можна лише за рішенням суду за наявності підстав, визначених ст. 36 ЦК України. В якості таких підстав передбачено: наявність в особи психічного розладу, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій і (або) керувати ними; зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами і як наслідок такого зловживання - скрутне матеріальне становище сім'ї, а також інших осіб, яких така особа за законом зобов'язана утримувати (ст. 36 ЦК України) [2]. Виносячи рішення про обмеження дієздатності фізичної особи, суд керується наступними положеннями. Так, психічними розладами є розлади психічної діяльності, визнані такими згідно з чинною в Україні Міжнародною статистичною класифікацією хвороб, травм і причин смерті (ст. 1 Закону України "Про психіатричну допомогу"). Наприклад, психічним розладом є легкий депресивний епізод, соціальні фобії, розлади адаптації тощо. До алкогольних напоїв віднесено горілку, лікєро-горілчані напої, виноробна продукція, пиво та інші напої міцністю понад 1,2 % об'ємних одиниць, одержані шляхом спиртового бродіння цукровмісних матеріалів або виготовлені з використанням спирту етилового, коньячного, виноградного та плодового (п. 1 Указу Президента України "Про державну монополію на виробництво і обіг алкогольної та тютюнової продукції № 748/99 від 28 червня 1999 р.). Наркотичними засобами визнаються включені до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів речовини природного чи синтетичного походження, препарати, рослини, які становлять небезпеку для здоров'я населення в разі зловживання ними (ст. 1 Закону України "Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів"). Токсичні речовини - це речовини чи відходи, які при проникненні всередину організму можуть спричинити затяжні чи хронічні захворювання, включно ракові захворювання (Перелік небезпечних властивостей, затверджених наказом Міністерства екології та природних ресурсів (нині - Міністерство охорони навколишнього природного середовища) від 16 жовтня 2000 р. № 165) [4].

Слід також звернути увагу на те, що для обмеження цивільної дієздатності фізичної особи зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами тощо повинно бути систематичним і тягти за собою значні витрати коштів на придбання таких речовин, внаслідок чого сама особа, її сім'я чи інші особи, яких вона за законом зобов'язана утримувати, опиняються в скрутному матеріальному становищі. Наявність у членів сім'ї чи в інших, передбачених законом, осіб самостійного доходу не є перешкодою для обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, яка страждає на психічні розлади або зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами або токсичними речовинами, якщо вони не отримують від останньої необхідної матеріальної підтримки чи змушені утримувати її повністю чи частково.

Разом з заявою про визнання особи обмежено дієздатною в обов'язковому порядку повинні бути подані докази, які підтверджують наявність в особи психічного розладу або факти зловживання спиртними напоями тощо. Наприклад, для доведення наявності психічного розладу необхідно подати до суду довідки про стан здоров'я особи, виписку з її історії хвороби та інші довідки, видані лікувальними закладами. Підтвердженням зловживання особами спиртними напоями, токсичними речовинами чи наркотичними засобами тощо можуть бути, зокрема, відповідні акти органів внутрішніх справ, громадських організацій. Але все ж таки найбільш вагомим доказом наявності в особи психічного захворювання чи зловживання повинно бути перебування фізичної особи, щодо якої порушено справу про визнання її обмежено дієздатною, на обліку в психоневрологічному, наркологічному диспансерах. Такі основні моменти щодо вирішення питання про обмеження дієздатності фізичної особи в судовому порядку.

Загальновідомо, що кожна фізична особа наділена певними правами й обов'язками, також і в цивільних відносинах, здійснення яких гарантується державою. Не є винятком і дещо специфічна категорія осіб, чия дієздатність обмежена. Саме до такої категорії громадян закон передбачає спеціальні міри охорони їхніх особистих і майнових прав і інтересів, які полягають у необхідності надавати їм допомогу в здійсненні юридичних дій і реалізуються через інститут опіки та піклування. З точки зору цивільного-правового регулювання цієї категорії відносин, опіку та піклування можна визначити як систему заходів, спрямованих на забезпечення особистих і майнових прав та інтересів повнолітніх осіб, які за віком чи станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права й виконувати обов'язки. Іншими словами, інститут опіки та піклування спрямований на доповнення відсутньої або недостатньої дієздатності фізичних осіб.

Отже, прийняття судом рішення про обмеження дієздатності тягне за собою певні правові наслідки, першим серед яких є встановлення над такою особою піклування й призначення піклувальника. У силу цього обмежено дієздатна особа самостійно може чинити лише дрібні побутові правочини. Правочини щодо розпорядження майном та інші правочини, що виходять за межі дрібних побутових, можуть чинятися обмеженою дієздатною особою тільки за згодою піклувальника, який призначається судом. Одержання заробітку, пенсії, стипендії чи інших доходів особи, цивільна дієздатність якої обмежена, і розпорядження ними теж віднесено до компетенції піклувальника (ст. 37 ЦК України) [2].

Отже, обмеження дієздатності полягає в забороні фізичній особі, цивільна дієздатність якої обмежена, самостійно здійснювати правочини по розпорядженню майном, самостійно отримувати заробітну плату, пенсію, стипендію, інші види доходів і розпоряджатися ними. Тобто обмеження дієздатності фізичної особи спрямовується лише на здатність укладати правочини й жодним чином не впливає на її здатність відповідати за завдану іншим особам шкоду. Такий висновок дозволяє зробити ч. 5 ст. 37 ЦК України, де зазначено, що особа, цивільна дієздатність якої обмежена, самостійно відповідає за порушення нею договору, укладеного за згодою піклувальника, та за шкоду, завдану нею іншій особі. У зв'язку з цим ми погоджуємося з тими науковцями, які стверджують, що обмеження дієздатності фізичної особи спрямоване лише на здатність укладати правочини, проте

ніяким чином не впливає на її деліктоздатність [5, 198]

Тому обмежено дієздатні особи несуть відповідальність за завдану шкоду нарівні з іншими суб'єктами (учасниками) цивільно-правових відносин. Це закріплено ст. 185 ЦК України, яка наголошує, що шкода, завдана фізичною особою, цивільна дієздатність якої обмежена, відшкодовується нею на загальних підставах. Такими загальними підставами буде вчинення обмежено дієздатною особою цивільного правопорушення (делікту), внаслідок чого має місце завдання шкоди іншій особі. Притягуючи обмежено дієздатну особу до цивільно-правової відповідальності, беруться до уваги й інші елементи правопорушення, а саме: протиправність поведінки заподіювача шкоди, причинний зв'язок між завданою шкодою й поведінкою фізичної особи, дієздатність якої обмежена, та її вина.

Відповідаючи за шкоду, завдану іншим особам, обмежено дієздатний громадянин несе відповідальність за власну протиправну поведінку, за ті дії, які не можуть контролюватися з боку піклувальника, і не є сферою його впливу. Своїх правових обов'язків піклувальник не порушує й тому не виступає суб'єктом цього деліктозного зобов'язання.

Слід також підкреслити, що можуть мати місце випадки, коли шкоду завдано спільно діями декількох осіб, серед яких - обмежено дієздатна особа. Незалежно від суб'єктного складу (заподіювачі шкоди лише обмежено дієздатні особи; чи вкупі дієздатні та обмежено дієздатні особи), вони нестимуть солідарну відповідальність перед потерпілим. Нагадаємо, що спільною вважається шкода як неподільний результат неправомірних дій або бездіяльності двох і більше осіб. Зміст солідарної відповідальності полягає в тому, що потерпілий має право вимагати відшкодування завданої шкоди частково або в повному обсязі як від усіх осіб, які спільними діями або бездіяльністю завдали шкоди, так і від будь-кого з них окремо (ч. 1 ст. 543 ЦК). При цьому особа, яка відшкодувала завдану шкоду повністю, має право зворотної вимоги до кожного з решти заподіювачів шкоди в рівній частці за вирахуванням частки, яка припадає на нього за правилами ч. 1 ст. 544 ЦК України.

Зрозуміло, що у випадках, коли шкода завдана спільними діями (бездіяльністю) обмежено дієздатного громадянина та недієздатним, нести відповідальність перед потерпілим буде лише особа, дієздатність якої

обмежена. Отже, наявність рішення суду про обмеження дієздатності фізичної особи не звільняє її від відповідальності за шкоду, завдану третім особам. Вона виступає самостійним суб'єктом відшкодування шкоди й несе відповідальність на загальних підставах. Піклувальник обмежено дієздатної особи до відповідальності не притягується.

Аналіз змісту ст. 1185 ЦК дозволив сформулювати наступні висновки: обмежити в цивільній дієздатності можна як повнолітніх осіб, так і неповнолітніх віком від 14 до 18 років, якщо вони працюють і зловживають спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами; у разі завдання шкоди фізичною особою, цивільна дієздатність якої обмежена, суд не враховує чи шкоду завдано в стані алкогольного сп'яніння, чи ні: у будь-якому випадку мають місце наслідки, передбачені ст. 1185 ЦК; якщо особа, цивільна дієздатність якої обмежена, завдала шкоду спільно з іншими особами (дієздатними), то вони спільно несуть перед потерпілим солідарну відповідальність за правилами ст. 1190 ЦК.

Література

1. Рябоконт Є. Фізичні особи як суб'єкти цивільних правовідносин: загальні положення / Є. Рябоконт // Нотаріат для вас. - 2010. - № 7-8. - С. 34-39.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV (зі змінами і доповненнями) // ОВУ. - 2003. - № 11. - Ст. 461.
3. Цивільне право України: Підручник: У 2 т. Т. 1 / В.І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, І.В. Жилінкова та ін. К: Юрінком Інтер, 2004. - 552 с.
4. Цивільне процесуальне право України: [навч. посіб.] / за заг. ред. С.С. Бичкової. - К.: Атіка, 2006. - 384 с.
5. Цивільне право України (у запитаннях і відповідях): [навч. посіб.]: / за ред В.К. Матвійчука, І.С. Тімуш. - К.: ВНЗ "Національна академія управління", 2013. - 348 с.

Коваленко І. А.

*Викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права і психології*

*Національної академії внутрішніх справ,
здобувач кафедри цивільного права і процесу*

НАВС

Надійшла до редакції: 28. 12. 2012